

Sakarya’da Sosyal Yaşamın Dönüşümü

Transformation of Social Life in Sakarya

Özgün Dinçer, Arş. Gör., Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi, E-posta: odincer@media.ankara.edu.tr

<https://doi.org/10.47998/ikad.870352>

Anahtar Kelimeler:

Ankara,
Kızılay,
Sakarya,
Sosyal Yaşam,
Kent,
Şehir.

Öz

Ankara’da Sakarya olarak anılan bölge başkent kuruluştan günümüze gelen süreçte sosyal yaşamın merkezi bir alanı olmuş ve bu nedenle hem kentin hem de kentlilerin tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. Çalışma, Sakarya ve yakın çevresindeki sosyal yaşamın tarihsel süreç içindeki dönüşümünü ağırlıklı olarak simgeleşmiş mekânlar üzerinden incelemeyi ve böylece sosyal mekânlar ile sosyal yaşamın dönüşümünü karşılıklı olarak anlamayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, Sakarya’nın dönüşümü 1920’lerden günümüze gelen süreç içinde Kızılay’ın geçirdiği dönüşümlere paralel olarak belirli tarihsel dönemler içinde ve sosyo-mekânsal bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Araştırma için literatür taraması yanında arşiv taraması da yapılmış ve çeşitli dokümanlar, gazete haberleri ve fotoğraflardan yararlanılmıştır. Ayrıca bloglar, forumlar gibi Sakarya ile ilgili deneyim, anı ve anlatılardan yararlanılmış ve betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Toplumsal süreçlere paralel olarak Sakarya’daki sosyal mekânların ve sosyal hayatın da tarihsel süreç içinde değişip dönüştüğü fakat geçmişten gelen kimi unsurların farklı formlarda da olsa yaşamaya devam ettiği görülmektedir.

Keywords:

Ankara,
Kızılay,
Sakarya,
Social Life,
City,
Urban.

Abstract

The Sakarya region in Ankara has been one of the places frequently visited by city dwellers due to its location. As it places in the centre, it continues to be a centre of social and holds an important place in the history of both the city and the city dwellers. In this study, the socio-spatial transformation of the Sakarya region will be examined within the framework of the historical process and mainly through symbolic social places so to reveal the role and importance of social spaces in social life of the city. For this reason, how this region changes and transforms in parallel with other developments in the city within social processes will be examined starting from the foundation of Ankara as a capital city to the present day. In addition to literature review, archives, documents, newspapers, photographs and also some personal experiences and narrative resources in blogs and forums are examined.

Giriş

Bir kamusal mekânın, kent içindeki konumu, yakın çevresindeki unsurlar ve bu unsurlarla etkileşimi, sosyal yaşam içindeki yerini ve rolünü belirlemesi açısından önem taşımaktadır. Sakarya da¹ kentin merkezinde yer alması nedeniyle sosyal yaşamın canlı olduğu yerlerden biri olarak hem kentin tarihinde hem de kentlilerin belleğinde önemli bir yere sahiptir. Çalışma, Sakarya olarak anılan bölgede ve yakın çevresinde, sosyal yaşamın tarihsel süreç içinde nasıl değişip dönüştüğünü belirli simgesel mekânlar çerçevesinde incelemektedir. Sakarya ve çevresini kent içinde sosyal yaşamın canlı bir alanı haline getiren bu mekânlar, kent ile kurulan ilişki içinde simgesel nitelik kazanmışlardır. Sosyal yaşamın aktörlerinden biri haline gelerek, gündelik hayatın akışına dâhil olmakta ve mekâna ilişkin deneyimlerimizi şekillendirmektedirler. Böylece hem mekânı deneyimleme hem de onu algılama şeklimiz üzerinde belirli izler bırakarak mekânın yeniden üretiminde rol oynamaktadırlar. Lefebvre(1991) mekânın üretimini, tasarlanan, duyumsanan ve yaşanan mekân olarak adlandırdığı birbiriyle diyalektik ilişki içindeki üç farklı boyut ile kavramsallaştırır. Yazar, tasarlanan mekânın somut maddeselliğinin yaşanan deneyimler ve mekânı algılama şeklimiz üzerinde belirleyici bir etkisi olduğuna işaret etmekle birlikte, toplumsal yaşamın gerçekliği içinde bunun kırılmalara uğrayacağını da söylemektedir. Diğer bir deyişle iktidarın örgütlediği mekânın, gündelik yaşam içinde farklı deneyim ve algılanma biçimleri mümkün olabilmektedir.

Her toplumsal pratik gibi, gündelik hayatın da mekânsal olduğunu söyleyen Lefebvre'e göre(1991,1998), iktidar mekânı örgütleyerek gündelik hayatı da örgütlemeyi hedeflese de tasarlanan mekân ile toplumsal hayatın gündelik gerçekliği içinde tecrübe edilen mekân arasında çelişkiler ve uyumsuzluklar bulunmaktadır. İktidarın varsaydığı tek düze bir toplumsal yaşamın aksine kent gerçekliği karşılaşmalara, iletişime, çatışmalara ve uzlaşımara imkân veren bir çeşitlilik barındırmaktadır ve bu nedenle değişime açıktır(Harvey, 1999). Kentin caddeler, meydanlar ve buluşma noktaları ile kendine ait bir hayatı, başlı başına bir varlığı vardır diyen Lefebvre, gündelik hayatın yaratıcı spontanlığının özgürlük potansiyeline işaret eder(1991;1996). Tasarlanan mekândaki sınırlar, kalıplar yaşanan mekânın gerçekliği içinde onu kullananların tercihleri, talepleri, beklentileri doğrultusunda değişip dönüşebilmektedir. Toplumsal ihtiyaçlar, tercihler, gündelik rutinlerden oluşan tüm toplumsal pratiklerin politik bir niteliği bulunmaktadır ve mekân tarafından belirlenirken mekânı da dönüştürmektedir. Bu anlamıyla kent mekânı ve gündelik hayat hem baskıyı ve sınırlamaları hem de yaratıcılık ve özgürlük potansiyelini aynı anda içermektedir(Lefebvre, 1991;1996; Merrifield 2000). Bu şekilde mekân bir yandan egemen tarafından üretilse de toplumsal hayatın gündelik gerçekliği içinde değişip dönüşmekte ve dolayısıyla toplumsal süreçler içinde yeniden üretilmektedir.

Toplumsal pratikler ve süreçler mekânı yeniden üretirken mekâna ilişkin deneyimler ve anlam haritalarımız da yeniden oluşmaktadır. Kent içindeki sosyal yaşamda bir durak olan çeşitli simgesel mekânlar da bu sürecin bir parçası haline gelmektedir. Kentliler arasında ortaklaşan rutinler, deneyimler ve anılar ile aidiyet duygusunun, dolayısıyla

¹ Bu çalışmada Sakarya ile bugün Ankara'da Sakarya Yaya Bölgesi olarak adlandırılan, Sakarya ve Tuna Caddeleri ile onları kesen Selanik Caddesi, İnkılap Sokak ve Bayındır 1 Sokak'tan oluşan ve Kuzeyde Sıhhiye Meydanı, batısında Atatürk Bulvarı, doğusunda Mithat Paşa Caddesi ve güneyinde Ziya Gökalp Caddesi ile çevrili alan ifade edilmektedir.

bir kent kültürünün oluşumunda rol oynarlar. Kentin buldukları bölgesinin yapısına, tarihine, kimliğine ve sosyal yaşamdaki rolüne ve dönüşümüne ilişkin bilgi verirler. Çalışmada Sakarya'daki sosyal yaşamın ve mekânların dönüşümü, Ankara'nın başkent oluşundan günümüze gelen süreç üç döneme ayrılarak incelenecektir. Bu dönemleştirme yapılırken Türkiye'nin siyasal ve ekonomik hayatında önemli dönüşümlere işaret eden tarihler esas alınmıştır. Ülkenin içinden geçtiği politik ve ekonomik süreçler mekâna ve toplumsal yaşama da yansımakta ve bunun izleri Sakarya'ya kimliğini veren mekânların değişiminden izlenebilmektedir². Her dönem içinde, o dönemin toplumsal yapısına uygun çeşitli mekânlar kent merkezindeki yerini alarak kentlilerin hayatına girmiş ve o yapıyı üreten sosyal yaşamın ve gündelik pratiklerin bir parçası haline gelerek simgesel nitelik kazanmış, bölgenin kimliği ve kültürü üzerinde etkili olmuştur.

1923-1950 Yeni Başkent ve Yenişehir

Lefebvre'in (1991) işaret ettiği gibi her yeni toplumsal ilişki biçimi yeni mekânsal düzenlemeler ile kendisini mekânsal olarak da inşa etmeye gerek duymaktadır. Cumhuriyetin kurucularının da yeni rejime uygun bir yapılanmaya ve yeni bir başkente ihtiyaç duymaları bu kapsamda değerlendirilebilir. Siyasal iktidardaki değişim mekânsal ilişkilerde ve mekânsal örgütlenmede de kendisini ifade etme gereği duymuş ve bu doğrultuda mekânsal düzenlemelere gitmiştir. Yeni rejimin bir simgesi de olduğundan, yeni başkent inşası kenti sadece alt ve üst yapılara kavuşturan bir süreç olmaktan öte bir anlam taşımaktadır (Tankut, 1993; Çınar, 2004). Lefebvre'eye atıfla ifade edersek, siyasal iktidar yeni başkentle, tasavvur ettiği toplumsal düzene uygun mekân örgütlenmesine gitmektedir. Ankara ile sadece bir idari merkez değil çağdaş bir toplumsal yaşantının filizlenebileceği bir kent kurulmak istenmiş (Tankut, 1993) ve bu doğrultuda modern yurttaşın kültürel ve sosyal yaşantısının da kurulup sürdürülebileceği modern kentsel mekânlar tasarlanmıştır. Bu kapsamda Yenişehir, batılı anlamda çağdaş bir yaşamın deneyimlenebileceği şekilde, merkezinde parklarla çevrili geniş bir meydanın yer aldığı bir alan, bahçe içinde iki veya üç katlı konutlar, geniş ağaçlıklı yollar ve parklarla düzenlenmiştir. 1920'lerde inşa edilen bu konutlar 1930'larda yerini 3-4 katlı apartmanlara bırakmıştır. Bu yıllarda Yenişehir sakin, düzenli ve yeşil alanların olduğu bir semt görünümündedir. Yenişehir sakinleri parklarda gezintiye çıkmakta, Havuzbaşında Riyaset-i Cumhur Mızıkası'nın çaldığı klasik müziği dinlemekte, Bulvar boyunca yürüyüş yaparak Kutlu ve Özen gibi pastanelerde oturmaktadır. Yenişehir bu haliyle yeni rejimin kurmaya çalıştığı modern kent yaşamının bir ölçüde sahnelendiği bir yer olmuş (Aslanoğlu, 2001, s.327; Batuman, 2009, s.50) ve yeni rejimin kurmayı arzuladığı gündelik yaşamın sembolik mekânına dönüşmüştür.

Bu yıllarda Ulus, kentin ilk merkezi olarak canlılığını korumaya hala devam etmekte, Yenişehir ise yeni yeni canlanmaktadır. Konutların inşasından sonra, 1930'larda dükkânların açılmasına izin verilmesiyle Kızılay kentliler açısından yeni çekim merkezi haline gelmeye başlamıştır. Bu dönemde hem Ankara'nın hem de Kızılay'ın tarihinde simgeleşen mekânlardan Kutlu ve Özen pastaneleri Bulvar üzerinde hizmet vermeye başlamıştır. 1940'ta ise Yenişehir'in ilk kitapçısı olan Akay Kitabevi, daha sonra Şen,

² Şüphesiz bu dönüşüm içinde politik ve ekonomik süreçlerin, yerel yönetimlerin kararları gibi çok çeşitli unsurların etkisi bulunmaktadır. Fakat bir makalenin aşmaması gereken uzunluk içerisinde bunlara kısmen değinilebilmiş, yazıda ağırlığın sosyal yaşamın simgesel mekânlarına ve bölgenin tarihsel dönüşümüne verilmesi yönünde bir tercih kullanılmıştır.

Kültür ve Dilmeç Kitabevleri açılmıştır (Tanyer, 2013). Yine bu yıllarda Ankara tarihinin meşhur yapılarından biri olan Soysal Apartmanı'nın (Görsel 2) alt katında, Yenişehir'in ilk sineması olan Ulus Sineması açılmış, bir süre sonra Bulvar üzerinde Büyük Sinema ve daha sonra da Ankara Sineması perdelerini açmıştır. O günlerin Yenişehir'ini ve Soysal Apartmanı'nı Tanyer (2011) şöyle betimlemektedir:

Atatürk Bulvarı üzerinde, ara caddelerde, sokaklarda bahçeli evler vardı. Bulvar'ın Sıhhiye noktasından Kızılay Meydanı'na kadar olan bölümünün sağında solunda -arada bazı boş arsalarla birlikte- dört katlı apartmanlar görülyordu. O zamanlar, apartmanların çoğu sahiplerinin adlarını, aile adlarını taşıyorlardı. Koç, Ali Nazmi, Kocabeyoğlu, And, Armağan, Toygar Kardeşler gibi. ... O zamanlar Ulus'ta Şehir Lokantası'nın önündeki otobüs durağında güzergâhı "Bakanlıklar"da noktalan otobüse bindiniz mi, Bulvar geniş, trafik seyrek, kısa zamanda Yenişehir'e varırdınız. Kızılay Genel Müdürlüğü'nün sevimli binasına yakın otobüs durağında inerdiniz. Atatürk Bulvarı'nın öbür tarafına geçtiğinizde, orada, Atatürk Bulvarı ile Kâzım Özalp Caddesi'nin kesiştikleri sol köşede bazen sahibinin ön adıyla bazen soyadıyla anılan apartman karşınıza çıkardı. Milletvekili Ragıp Soysal'ın 1938-39 yıllarında yaptırdığı apartman. (Daha sonra kapının üzerine "Soysal Apartmanı" yazıldı) Altında Sait Çelebi'nin işlettiği Ulus Sineması vardı. 1939'un Ocak ayında Tino Rossi'li bir filmle perdesini açmıştı sinemamız (Tanyer, 2011, s.239-240).

Soysal Apartmanı'nın en ünlü sakinlerinden biri Karpiç'in şef garsonu Serj (M. Kemal'in kendisine verdiği isimle Süreyya) tarafından 1943 yılında açılan Süreyya Gazinosu'dur. İşcen (2012a)'in belirttiğine göre 1940'lardan önce lokantası bulunmayan Yenişehir'in ilk restoranı olarak hizmet vermeye başlayan ve bir nevi Karpiç'in³ Kızılay'daki işlevini üstlenen Süreyya Gazinosu, üst kesimin sosyal yaşamının 1940'larda artık Ulus'tan Yenişehir'e taşındığının önemli göstergelerinden biridir. Elçiler ve devlet adamları gibi Ankara'nın belirli bir kesimini ağırlayan aynı zamanda önemli görüşmelerin ve politik dedikoduların da mekânı olan gazino o dönemde Ankara sosyetesinin sosyal yaşamında önemli bir yere sahiptir. Süreyya Gazinosu hakkında Çetin Altan bir köşe yazısında "Süreyya'nın iç yüzünü bilmeden Ankara'yı biliyorum diyenlere kulak asmayınız. Çünkü Ankara istasyondan değil, oradan başlıyor..." demektedir (Tanyer, 2011, s.250). Başkent'in kulislerinin döndüğü, önemli yemeklerin ve karşılaşmaların gerçekleştiği Süreyya Gazinosu, Yenişehir'in bu yıllardaki kimliği ile özdeşleşen simgesel mekânlardan biri olmuştur.

Yenişehir'de hareketlenen bu sosyal yaşam Sakarya'ya da uzanmış ve burada da o döneme iz bırakan mekânlar açılmaya başlamıştır. 1949 yılına ait Ankara Şehir Rehberi'nde Yenişehir'de iki adet lokanta bulunduğu belirtilmektedir. Bunlardan ilki Amerika'nın ünlü savaş gemisi Missouri'den adını alan, Sakarya Caddesi 60 numarada açılan o dönemlerin ünlü meyhanesi Missouri'dir. Diğeri ise Ziya Gökalp Bulvarı'ndan Selanik'e girişte açılmış olan Buket Lokantası'dır. Bu lokantalarda o günün Yenişehir'ine uygun olarak nezih bir ortam ve kaliteli bir servis olduğu fakat Süreyya kadar pahalı olmadığı ve ağırlıklı olarak edebiyat ve yazar çevresinin uğrak yeri olduğu söylenmektedir (İşcen, 2012a).

Sakarya'ya dair anlatılarda yer alan en eski mekânlardan bir diğeri de günümüze kadar ününü sürdüren "Goralı" olmuştur. Türkiye'de henüz 'fast food' kültürünün olmadığı dönemlerde farklı yemek ve servis kültürü ile hizmet veren "Goralı", kendi

3 Ulus'ta açılan Karpiç, Körfez gibi restoranlar nezih ve kaliteli hizmet anlayışı ile milletvekili ve bürokratların öğle ve akşam yemeklerini yiyerek devlete ilişkin önemli meseleleri konuştukları restoranlar olarak bilinmektedir (Yalım, 2002; Aydın, 2005; Bayraktar, 2013).

adıyla anılan ve yakın tarihte bir filme konu olan⁴ sandviçleri ile daha sonra Sakarya'da oldukça yaygınlaşacak "büfe" ya da "piknik" gibi isimlerle açılan dükkanların da en meşhurlarından biri olmuştur. Şefik Goralı'nın 1945'te açtığı "Goralı" önceleri Büyük Sinema yanında, sonra Sakarya'daki Ali Nazmi Pasajı'nda ve daha sonra da Sakarya Caddesi 10/5'te hizmet vermiştir. En popüler dönemi Sakarya'da bulunduğu dönem olan Goralı sadece Sakarya'nın değil kentin tarihinde de kendine önemli bir yer tutmuştur. Yenişehir'de sinemaların da açıldığı bu yıllarda, sinemaya gelen izleyicilerin, okul çıkışlarında öğrencilerin ve yıllar sonra da bira parkının müdavimlerinin uğrak yeri olmuş, oturacak yer bulmak neredeyse imkansız hale gelmiştir (İşcen, 2012b). O günlerin Ankara'sında günde 3 bine varan sandviç satışları Goralı'nın kentin sosyal yaşamındaki ağırlığını göstermektedir (Kvasoğlu, 2018). Yakın zamana kadar Sakarya'daki varlığını sürdüren Goralı Büfe hem Ankara'nın hem de Sakarya'nın tarihine ilişkin anlatılarda kendisine yer bulan önemli yerlerden biri olmuştur.

Görsel 1: Goralı Sandviç'in Yenişehir'deki İlk Yeri, 1946

Kentin en önemli merkezi olması nedeniyle ekonomik, politik ve toplumsal çizgideki her değişim, Kızılay Meydanı ve çevresinde de etkisini göstermektedir. Nitekim 1950 sonrası ülke siyasetinde yaşanan gelişmeler, kentin bu yeni merkezinde önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu dönemde, nüfus artışı ve toplu ulaşım güzergâhları gibi nedenlerle ekonomik ve sosyal faaliyetler yoğun biçimde Sıhhiye ve Kızılay arasında kalan alanda yoğunlaşmıştır. Kentin merkezi daha geniş bir kesimin kullandığı bir mekân haline geldikçe kırılmaya uğrayarak yeni rejimin tasarladığından farklı bir kamusal oluştuğu mekânlar haline gelecektir. Kısacası yaşanan politik, ekonomik ve toplumsal değişim mekânı ve mekândaki ilişkileri de dönüştürmeye başlamıştır.

1950-1980 Sosyal Hareketlilik ile Gelen Dönüşüm

İkinci Dünya Savaşı sonunda yaşanan ekonomik ve politik gelişmeler tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Türkiye'de de çok partili hayata geçilmesi ile birlikte farklı bir

4 Cem Yılmaz'ın G.O.R.A. filminde "iki Goralı Sandviç" sözleriyle de bahsi geçmektedir. Goralı Sandviç Büfe 2011 yılında kapanmıştır. Bkz: <http://www.hurriyet.com.tr/goralı-da-tarih-oldu-17803106>

siyasal ortam oluşmaya başlamış ve bunun etkileri Ankara’da da hissedilmiştir. İktidara gelen Demokrat Parti’nin uyguladığı ekonomik ve sosyal politikalar, Yenişehir’in mekânsal düzenlemelerine ve sosyal yaşamına da yansımıştır. 1950’lerde dükkânların ve iş yerlerinin sayısının artmasıyla Kızılay ticari merkez özelliği kazanmış ve 1952 yılında alınan bir kararla kentin ‘iş merkezi’ olarak kabul edilmiştir. Böylece Kızılay, yeni rejimin üst ve orta kesiminin konut alanı ve yarı resmi kamusal alanı olmaktan çıkarak yeni dönemin politikalarına uygun şekilde ekonomik etkinliklerin yoğunlaştığı bir alana resmi olarak dönüşmüştür. Bina kat sayılarının artırılması(İlkay, 2007), bitişik nizam apartmanların inşasına izin verilmesi, zemin ve bodrum katların pasaj⁵ olarak düzenlenmesi de yine bu dönemdedir(Batuman, 2009). Buna paralel olarak perakende ticaret ve hizmet sektörü de çevrede yoğunlaşacak, terziler, kuaförler ve benzeri işyerlerinin çoğalması hem buralarda çalışan insanları hem de tüketiciyi bu bölgeye hızla çekecektir. Bu gelişmeler sonucunda zamanla yerleşim azalacak ve konuttan işyerine doğru bir dönüşüm gerçekleşecektir(Akçura, 1971). 1957 tarihli Yücel-Uybadin Planı’nda yapılan değişiklikler bir anlamda Kızılay üzerindeki müdahalelerin kurumsallaşması olarak okunabilir. Ankara planlı kent özelliğini bu yıllardan başlayarak kaybedecek(Geray, 2000) ve rant baskısı kentin gelişiminde temel etken olacaktır. Meydanda daha önce Cemil Uybadin Köşkü olarak bilinen konut yerine bu dönemde inşa edilen ve bünyesindeki büyük alışveriş merkeziyle tüketim etkinliğinin bölgede yoğunlaşmasında önemli bir rol oynayan Emek İşhanı, Yenişehir’in bir yerleşim bölgesinden iş merkezine geçişini simgelemesi açısından anlamlıdır(Batuman, 2009).

Ülkedeki ekonomik ve politik gelişmeler sosyal ve mekânsal değişimi de beraberinde getirmektedir. Kentin aldığı göçlerle birlikte nüfusun artması, kentin çevresinde gelişen gecekondu olgusu, iş ihtiyacı ve bunların yanı sıra ulaşım ağlarındaki önemli bir hattı oluşturması gibi nedenlerle Kızılay merkez olarak daha da önem kazanmıştır. Açılan pastaneler, restoranlar ve sinemalarla sosyal yaşamın önemli bir alanı haline gelmiştir. Yenişehir’de Ankara’nın tarihinde önemli izler bırakan Flamingo, Meram ve Sergen Pastaneleri ile yine Ulus’taki Karpiç kalitesinde hizmet veren Cevat Restoran (Görsel 2) ile İnkılap Sokak’ta açılan Washington Restoran gibi mekânlar 1950’li yıllarda hizmet vermeye başlamıştır(Karacasu, 2015; Biryol, 2016). Ankara tarihinin simge mekânlarından Tavukçu’nun Ulus’tan Sakarya’ya taşınması da yine bu tarihlere aittir(İşcen, 2012a). Bu gelişmelerle birlikte sosyal yaşam canlanmaya, Kızılay ve çevresi giderek daha geniş bir halk kesiminin kent yaşamına katıldığı bir bölge haline gelmiştir. Sonuç olarak konutların ve geniş parkların bulunduğu elit bir semtten kentin sosyal ve ekonomik merkezi olmaya doğru hızlı bir dönüşüm geçirmiştir.

5 Kocabeyoğlu Pasajı, Ali Nazmi Bey Pasajı, Ülkealan Pasajı gibi pasajların tarihine dair bir çalışma için bkz: Küçüktaşdemir, G. (2018). Kentin iç mekânları: Ankara belleğinde pasajlar, (1950-1980). Yayımlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi, Hacettepe Ü. Güzel Sanatlar Enstitüsü. Ankara

Görsel 2. Soysal Apartmanı, Cevat Restoran ve Ulus Sineması, Yenisehir, 1961

Hem Sakarya'nın hem Ankara'nın tarihinde iz bırakan mekânlardan bir diğeri de Tuna Caddesi ile Atatürk Bulvarı'nın kesiştiği köşede 1953 yılında açılan Piknik'tir. Yalçın Ergir(2011,2012)'den öğrendiğimize göre, aynı zamanda Gazeteciler Cemiyeti'nin de bulunduğu binada, Tuna Caddesi 1/A adresinde hem şarküteri hem lokanta olarak açılan Piknik, özel sandviçleri yanında Paşabahçe'ye özel olarak yaptırdığı arjantin adı verilen bardaklarda bira servis etmesi ile ünlenmiştir. Ergir(2011,2012)'in anlatılarında Piknik bir yandan bıyık bırakmayan, sigara içmeyen ve her daim güler yüzlü elemanlarıyla Süreyya ve Cevat gibi belirli bir hizmet kalitesini tutturmaya çalışırken diğeryandan da sadece üst düzey kesime değil herkese kapılarının açık olmasıyla 1950'lerin Yenisehir'inin yeni iklimini yansıtmaktadır adeta. MFÖ olarak bildiğimiz müzik grubunun üyesi Fuat Güner'in babası Sami Güner'in 1950'li yılların sonlarında çektiği fotoğrafta (Görsel 3) o günlerin Atatürk Bulvarı'ndaki gündelik hayattan bir kesiti ve Tuna Caddesi girişindeki Piknik tabelasını görmekteyiz.

Görsel 3: Tuna Caddesi Girişi ve Piknik, Yenisehir

Piknik, İsmet İnönü ve Celal Bayar'lı yıllardan Bülent Ecevit ve Süleyman Demirel'li yıllara kadar sadece Sakarya'nın değil Ankara'nın sosyal tarihinde yer edinmiştir. Adı geçen siyasilerden, Tanju Okan, Sevgi Soysal gibi sanatçı ve yazarlara, askerlerden öğrencilere her kesimden Ankaralı'nın uğradığı bir mekân olarak, dönemin

Ankara’lılarının hafızasında mutlak bir iz bırakmıştır. Ergir(2011), Piknik’in kent ve kentlilerin gündelik hayatına sızan ve yer bırakan izlerine dair şunları anlatır:

Gar Gazinosu’nda aryalara söyleyen Nico da Castino Bulvarı’da yürür, Piknik’in önünden geçerken durup başını içeri uzatır, bir arya okuyup yoluna devam ederdi. Ankara’nın ilk “Espresso”su Piknik’teydi. Hatta Sevgi Soysal, devrilen kavak ağacını, Piknik’teki sıradan bir günün telaşını, Piknik’in Tuna Caddesi’ne bakan camekânlı bölümünde Espressosu’nu yudumlarken yazıyor, “Yenişehir’de Bir Öğle Vakti”ni Türk Edebiyatı’na armağan ediyordu. Televizyonun emekleme devrinde Cenk Koray’ın, Üstün Savcı’nın yarışmalarında Piknik soru olarak çıkıyordu. Bulvarın o noktası artık “Piknik Durağı” olmuştu. Dolmuşta, “Piknik’te inecek var”dı(Ergir, 2011).

Görsel 4’te görüldüğü gibi o günlerin Ankara’sını ziyaret eden misafirlerin de uğradığı, dolayısıyla sadece Sakarya’nın değil kentin de en önemli uğrak mekânlarından biridir. Görsel 5’te Sevgi Soysal’ın Atatürk Bulvarı’ndaki hayatı izlediği ve Ankara ile ilgili edebi eserlerin en ünlülerinden biri olan ‘Yenişehir’de Bir Öğle Vaktini’ yazdığı camekânlı bölüm ile Piknik sadece Ankara’nın tarihine değil edebiyata da izini bırakmıştır. Goralı gibi Piknik de, sadece Sakarya’nın değil Ankara’nın ve hatta ülkenin kültürel tarihinde izler bırakmış, aynı zamanda Sakarya’da bugün hala devam eden gastronomik faaliyetlerin ilk ve en önemli örneklerini oluşturmuşlardır. Bıraktıkları bu izler ve kente dair anılardaki yerleri o dönemlerin Ankara’sının ve Sakarya’nın sosyal yaşamını ve kimliğini üreten mekânlarından olduklarını göstermektedir. Bu iki mekân, kent yaşamı içerisinde Sakarya’yı gündelik hayat içindeki sosyal duraklardan biri haline getirmiş ve kendileri de Sakarya ile birlikte kent kültürünün bir parçası olmuştur.

Görsel 4: Richard Kimble’nin Piknik Ziyareti

Görsel 5: Piknik, Camekânlı Bölüm

Mekânın anlamı ve kimliği toplumsal süreç içerisinde mekânsal pratikler ve ilişkiler aracılığıyla yeniden kurulmaktadır (Lefebvre 1991; Massey, 2002). Nitekim yeni rejim ile birlikte modern yaşamın sahnesi olarak tasarlanan Kızılay da sosyal, ekonomik ve politik gelişmeler ile birlikte değişip dönüşmektedir. Kent merkezi olarak önemini ve yoğunluğunun artmasına paralel olarak daha geniş kesimler kent yaşamına katılmakta, böylece yeni aktörleriyle beraber çeşitlilik içeren bir sosyal yaşam mekânı olarak yeniden kurulmaktadır. Artık sadece üst düzey bürokratlar ve elçilerin değil memurlar, öğrenciler, sanatçılar ve işçiler gibi toplumun çeşitli kesimlerinden insanların günün farklı saatlerinde vakit geçirdikleri bir alana dönüşmektedir.

Türkiye’nin siyasal hayatında önemli bir dönüm noktası olan çok partili hayata geçiş ile Kızılay Meydanı’nın da geniş kesimlerin sosyal hayata katıldığı bir kamusal mekâna dönüşmesi arasındaki paralellik anlamlıdır. 1950’lerin sosyal ve iktisadi

politikaları doğrultusunda farklı grupların toplumsal yaşama katıldığı bir alan haline gelen Kızılay'daki sosyal hareketlilik 1960'larda politik hareketliliğe dönüşmüştür. Öğrencilerin ve işçilerin sokağa çıktığı, toplumsal muhalefetin kendisini sokakta ifade etmeye, sesini sokakta duyurmaya başladığı, sokaktaki toplumsal ve politik etkinliklerin böylece arttığı bu dönemde Kızılay bu politik eylemlerin etkin bir alanı haline gelmiştir. Özellikle bakanlıkların ve bir süre sonra da TBMM'nin Yenişehir'e yerleşmesi Kızılay'ın politik kimliğini pekiştirmiş ve toplumsal muhalefet için önemli bir merkez özelliği kazanmıştır. 1960'larda Kızılay, özellikle akşam iş çıkış saatlerinde öğrenciler başta olmak üzere çeşitli grupların hükümet karşıtı eylemlerine sahne olmaya başlamış; böylece sadece gündelik yaşamın sürdüğü, dükkânların ve konutların bulunduğu bir alan olmaktan çıkarak siyasal anlamda da bir meydan özelliği kazanmıştır. Öyle ki, Kızılay'da artan eylemler 1965 Nisan'ında "Kızılay Olayları" olarak bakanlar kurulunun gündemine kadar girmiş ve Aşırı Akımlarla Mücadele Komitesi oluşturulmuş, Komite 'sokağın komünist propagandanın yeri haline geldiği'ni söyleyerek önlemler alınmasına karar vermiştir (Kabacalı, 1992, s.17; Feyizoğlu, 1993). Bu gelişmelerin sonucu meydana müdahale de gecikmemiştir. Ulaşım nedeniyle iş çıkışı saatlerinde burada biriken kalabalığın tehlikeye dönüştüğünü fark eden iktidar, dolmuş duraklarının başka yere taşınması, buradaki sinemaların kapatılması ve meydana gruplar halinde dolaşmanın yasaklanması kararını vermiştir (Batuman, 2009). Kızılay politikanın, ekonominin ve sosyal yaşamın harmanlandığı ve böylece yeniden üretildiği bir mekâna dönüşmeye başlamıştır.

1960'lı yılların toplumsal ortamı içinde Yenişehir'de tiyatroların, sinemaların ve kitapçıların da arttığını, böylece Ulus'taki kültürel faaliyetlerin artık Kızılay'a kaydığını görmek mümkündür. Yenişehir'de ilk sinemalar 1930'larda açılırken, ilk tiyatro sahnesinin açılması ise ancak 1950'lerde gerçekleşmiştir. 1956 yılında, Sakarya'da Tuna Caddesi üzerindeki 5 no'lu binada Türkiye Ormancılar Derneği binasının alt katında açılan "Beşinci Tiyatro" özel bir tiyatrodur ve ilk zamanlarında hem tiyatro hem sinema olarak hizmet vermiştir. 1959'da aynı salon Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü tarafından kiralanarak 'Yeni Sahne' adını almış ve ilk oyun 4 Ekim 1960 günü sahnelenmiştir. Ankara seyircisini uzun yıllar ağırlayarak kentin kültürel hayatının simgelerinden biri olacak Yeni Sahne'de bu tarihten kapandığı 2006 tarihine kadar yaklaşık 10 bin temsil gerçekleştirilmiştir (Demirtaş, 2013).

Görsel 6: Yeni Sahne'nin İlk Yıllarından Bir Görünüm

Yeni Sahne, Sakarya bölgesinin kültürel bir merkez olarak gelişmesinde önemli bir rol oynayan sosyal mekânlardan biridir. Lefebvre'in işaret ettiği gibi insanların mekânla kurduğu ilişki, ihtiyaçları, talepleri, mekânı kullanma biçimleri de mekânı dönüştürmektedir. Tiyatro seyircilerinin temsil öncesinde ve sonrasında Sakarya'da vakit geçirmesi, bunun için çevredeki kafe, bar ve restoran gibi yerlerde arkadaşlarıyla buluşup yemek yemesi, bir şeyler içmesi, çevredeki kitapçılardan alışveriş yapması gibi çeşitli mekânsal pratikler Sakarya'nın kültürel bir alan olarak gelişmesinde etkili olmuştur. Yeni Sahne, haftanın altı günü oyunları izlemeye gelen tiyatro seyircisini Sakarya'daki sosyal yaşama dahil etmiş ve böylece Sakarya'nın o yıllardaki kimliğini kuracak toplumsal pratiklerin ve aktörlerin bölgede yoğunlaşmasında rol oynamıştır.

Artan sinemalar ve tiyatrolar ile birlikte çevredeki okullardan gelen öğrencilerin de yoğunlaşması Sakarya ve çevresinde kitapçıların artmasına da etki edecektir. Yenişehir, bakanlıklar ve konutlar nedeniyle genelde memur semti gibi görülse de çevredeki çok sayıda lise ve fakültenin varlığından dolayı öğrencilerin de yoğun olduğu bir bölgedir aynı zamanda. Ankara Lisesi, TED Ankara Koleji, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Siyasal ve Hukuk Fakülteleri, tıp fakülteleri ve diğer üniversitelerin öğrencilerinin de toplu taşıma ağı nedeniyle gün sonunda geldiği ve sosyalleştiği bir yer haline gelmiştir. 1961 Anayasası'nın görece özgür ortamında daha fazla kitabın basılarak satılabilmesi ve öğrencilerin de artık Kızılay'ı daha yoğun şekilde kullanması ile Yenişehir'de 1960'lı yıllardan itibaren kitapçıların sayısı artacaktır. Ulus'un ilk kitapçıları olan Akba, Tarhan ve Hachette kitabevelerinin 1960'lı yıllarda Yenişehir'e taşınması Ulus'un kültürel merkez özelliğini Yenişehir'e kaptırdığının önemli bir işaretidir. Yine bu yıllarda Bulvar üzerindeki Büyük Sinema yanında Erdal Öz'ün Sergi Kitabevi açılır fakat 70'li yıllarda kapanmak zorunda kalır(Tanyer, 2013; Atauz, 2018b). Atauz (2018b), bu dönemde Yenişehir'de yer alan kitapçıların özellikle yabancı yayınlara yer verdiğinden de bahsetmektedir.

Ziya Gökalp Caddesi ile İnkılap Sokak köşesindeki o zamanlar Fransız Kültür Merkezi olan yapının biraz çaprazında, caddenin karşısında, 1960'lı yıllarda Hachette Kitabevi vardı ve sadece Fransızca kitaplar satardı. Bilgi Kitabevi'nin bulunduğu Sakarya Caddesi'nde ve aynı sırada, caddeye daha yakın yerde, Sergen Pastanesi'nin hemen yanında da, Tarhan Kitabevi vardı ve o da, hemen hemen sadece İngilizce kitaplar satan, büyük ve gösterişli bir dükkandı(Atauz, 2018b).

Görsel 7: Tarhan Kitabevi, Yenişehir

1960'lar ve 1970'ler hem Kızılay'ın hem Sakarya'nın sosyal ve kültürel olarak en canlı ve en hareketli olduğu dönemlerdir. Bunun bir parçası olan kitapçılar, anlatılarda da görüldüğü gibi o dönemin Ankara'sına iz bırakan mekânlardandır. Yenişehir'de artan kitapçı sayısı ve yabancı yayınların da satılıyor olması o dönemin Ankara'lılarının okuma kültürüne ilişkin de önemli bir veri vermektedir.

70'lerde Kızılay bir kitapçılar cennetiydi. Hat Kitabevi'nden çıkıp bir arka sokaktaki Bilgi Kitabevi'ne girer, labirente benzeyen loş dükkânda, her daim tezgâhlardan birinin ardında rastlayabileceğimiz Tevfik Küflü'nün gizli nezaretinde kitapların arasında dolaşırdık. İlk Füzûzan'larımı, ilk Pınar Kür'lerimi, ilk Sevgi Soysal'larımı o karanlık dükkândan edinmiştim. Hâlâ kitaplığımın en nadide raflarını süslerler. Bilgi'den çıkıp Bulvar'a doğru yürüyünce bir kitabevi daha; Tarhan Kitabevi. Diğerinin aksine aydınlık, bol ışıklı, yabancı yayınların, dergilerin de satıldığı şık bir mekândı. Daha ziyade ders kitapları ya da sözlükler almak için başvururduk oraya. Ziya Gökalp Caddesi'ndeki Haşet Kitabevi (Fransız Kültür Merkezi'nin hemen yanındaydı zaten) tamamen yabancı dilde kitaplar satardı. Dost Kitabevi'nin tanınmasına daha biraz zaman vardı. Kim derdi ki bu kitapçıların hepsi birer birer kapanacak ve elimizde yalnızca Dost Kitabevi kalacak(Güllüoğlu, 2018).

1970'li yıllar geldiğinde, Atatürk Bulvarı üzerindeki işhanı, pasaj ve mağazalar artmıştır. Gökdelen altında açılan ve Büyük Mağaza olarak da adlandırılan Gima ile birlikte, Soysal Apartmanı'nın da Soysal Pasajı'na dönüşmesi bölgedeki ticari faaliyeti yoğunlaştırmıştır. Bulvar'da dükkan fiyatlarının artması ve ağırlıklı olarak tüketim faaliyetlerinin burada yoğunlaşması sonucu piknik ve büfe benzeri gastronomik etkinlikler, kitapçılar ve sosyal mekânlar Sakarya'ya taşınmıştır. Böylece Bulvar, pastane ve kafelerin önünde oturan, gezinti yapılan bir sosyal yaşam alanından, mağazalarda alışveriş yapan ve vitrinlere bakan insanların doğrusal hareket içinde aşağı ve yukarı aktığı bir mekâna dönüşecektir. Sevgi Soysal'ın Yenişehir'de Bir Öğle Vakti'nde kavakların yıkıldığı dönem olarak betimlediği yıllar tam da 70'lerdir. Bu yıllar, Yenişehir'in eski yaşamına dair kaybolmaya başlayan izlerin görülebildiği son yıllardır. Bu dönem aynı zamanda devlet adamları ve elçiler gibi üst kesimin Yenişehir'i terketmeye başladığı zamanlardır. Bu durum belki de en iyi bu kesimi ağırlayan mekânların, başta da Süreyya Gazinosu'nun kapanmasında simgeleşmektedir.

Bir yandan pasajların açılması ve iş hanlarının sayısının artması ile ekonomik etkinliklerin, diğer yandan kitapçılar, sinema ve tiyatrolar ile kültürel ve sosyal etkinliklerin arttığı 1970'lerin Yenişehir ortamının, kısacası yaşanan ekonomik, sosyal ve kültürel dönüşümün kesişim kümesi olarak Zafer Çarşısı'nı göstermek mümkündür. Zafer Meydanı'nda açılan Zafer Çarşısı, hem pasaj kültürünün bir örneği olarak hem de kitapçılar ve açılan sergiler ile kültürel etkinliklerin yoğunlaştığı bir alan olarak o dönemi simgeleştirecek mekanlardandır. Yenişehir'lilerin hayatına girdiği bu yıllarda Kızılay'ı yoğun olarak kullanan öğrencilerin ve aydın kesimin uğrak yeri olmuştur. Ali İnandım (2017) bir yazısında "Çok kokladık kitap esansını, çok gezdik sergi salonundaki sergilerini, çay ocağında çok çay içtik" diye anmaktadır Zafer Çarşısı'nı. Öğrencilerin, Zafer Çarşısı'ndan kitap aldıktan sonra vakit geçirdikleri yer Bulvar üzerindeki mağazalardan çok Sakarya'daki mekânlar olacak, bunun sonucunda da Sakarya'da bugün hala farklı isimlerle benzerleri olan Piknik ve Goralı benzeri mekânların sayısı da giderek artacaktır. Bu anlamda Zafer Çarşısı'nın Bulvar'dan çok Sakarya ile bir organik bağı bulunduğu söylenebilir.

Yüksel ve Karanfil bölgesinin canlanması özellikle 1980'lerin sonunda ve hatta 1990'larda geliştiğinden (Dinçer, 2016), 1970'lerde sosyal yaşamın ağırlıklı mekânları Zafer Çarşısı ve Sakarya'dır. 70'li yıllarda kitapçıları, sergi salonu ve meşhur çay ocağı Zafer Çarşısı'nı Ankara'lılar için önemli sosyal mekânlardan biri haline getirmiştir. 70'li yılların öğrencileri, aydınları ve özellikle sol görüşlü kesimi için sadece kitap alınmaya gidilen bir yer değil, arkadaşlarla buluşulan, çay ocağında sohbet edilen bir buluşma mekânıdır aynı zamanda. Zafer Çarşısı'ndan eski bir Ankara'lı şöyle bahseder:

70'li yıllarda Ankara'da kitap denince akla gelecek tek mekândı. sadece kitap satışı değil, aynı zamanda buluşma, halleşme, tartışma mekânıydı da. 12 Eylül darbesinden sonra Ankara'nın "göze batan" mahalleleri nasıl talan edilip ıssızlaştırıldıysa, burası da o hisimdan/ kıyımdan nasibini aldı. Birçok kitabevi kapandı. Kapanmadan önce de sahipleri ve çalışanları içeri tıkıldı. Devamında çarşı sıradan bir alışveriş mekânına döndü. Büyükşehir Belediyesi tarafından işletilen çarşının büyük bir sergi salonu vardır. Uzun zamandır işlevine uygun kullanılmamaktadır ne yazık ki. Ankara'yı Ankara yapan mekânlardan birinin yavaş yavaş kaybedilmesi, bir dönemin hüznünü de beraberinde götürmektedir. Yolu düşen ana girişin solundaki girişten içeri dalsın. Merdivenin yanında bir çay için. "Zor yıllar"ın izlerini yudumlasın(Arzkara, 2011).

Görsel 8: Zafer Çarşısı

Zafer Çarşısı ile birlikte Ankara'nın en önemli değerlerinden biri olan Dost Kitabevi de Ankara'lıların hayatına girmiştir. 1976'da ilk şubesini Zafer Çarşısı'nda açan Dost Kitabevi burada kısa zamanda büyüyecek ve pasajın en önemli kitapçılarından biri olacaktır(Atauz, 2018a). 1980'lerde ise henüz sonraki dönemlerdeki canlılığına kavuşmamış Yüksel Caddesi'ne taşınma kararı o dönem için farklı bir adımdır. Konur Sokak'ta Mimarlar Odası'na ait binanın giriş katındaki yerini alacak, Mimarlar Odası ve Mülkiyeliler Birliği ile birlikte Sakarya ve Zafer Çarşısı çevresinin kültürel iklimini Yüksel Bölgesi'ne taşıyarak oraya 90'lardaki kimliğini veren önemli unsurlardan biri olacaktır(Dinçer, 2016) .

Sakarya'yı bugünkü bildiğimiz anlamda Sakarya'ya dönüştüren belki de en önemli mekânlardan biri ise 1970'li yıllarda açılan Bira Parkı olmuştur. 1970'li yılların siyasal atmosferine paralel şekilde yerel yönetimde de toplumcu belediyecilik olarak adlandırılan anlayış hakim olmuş, bunun etkileri Kızılay'da da hissedilmiştir. Dönemin belediye başkanı

Vedat Dalokay tarafından uygulanan Bira Parkı projesi, sokağın kendisinin sosyalleşme ve eğlence mekânı olabilmesinin bir örneğini oluşturması açısından değerlidir. İş çıkışı memurların, işçilerin ve öğrencilerin birkaç kadeh bira içtikten sonra yine Kızılay'daki toplu taşıma ağılarıyla eve dönmesi rutinini kent merkezine taşıyan bir uygulama olmuştur.

Görsel 9: Bira Parkı, Sakarya

Görsel 10: Bira Parkı

Sakarya bölgesi, Bira Parkı ile gündelik hayatın da önemli bir parçası haline gelmiştir. Kızılay, kent merkezi olarak hem birçok işyerinin bulunduğu hem de toplu ulaşım araçlarının duraklarının olduğu bir bölgedir. Dolayısıyla özellikle iş çıkış saatlerinde Kızılay Meydanı çevresi ve Atatürk Bulvarı yoğun kullanımlara sahne olmakta, bu yoğunluk Sakarya'ya da sirayet etmektedir. Sakarya, Bira Parkı ile iş çıkış saatlerinde, toplu taşıma araçlarına binip evlerine dönmeden önce insanların ayaküstü uğradıkları, bira içerek ayak üstü sohbet ettikleri bir yer haline gelmiş ve bu özelliği farklı formlarda da olsa bugünlere kadar devam etmiştir.

1950'de çok partili hayata geçiş, DP iktidarının uyguladığı popülist politikalar ve dönemin ekonomi politikaları doğrultusunda Kızılay'a yönelik alınan kararlar neticesinde önemli değişimler yaşanmıştır. Kızılay ve Sakarya, elit kesimin kamusal mekânından 1950'lerden itibaren daha geniş kesimin sosyal yaşama katıldığı bir alana dönüşmüştür. Zamanla bu sosyal çeşitlilik politik hareketliliği de beraberinde getirecek, bu da mekâna yansıtacak ve Kızılay geniş katımlı mitinglerin alanı haline gelecektir. 1960 sonrası Türkiye'de canlanan öğrenci ve işçi hareketleri ile politik bir kamusal alan niteliği kazanmış, sadece memurlarla değil işçi ve öğrencilerle de anılan bir yer haline gelmiştir. Bu anlamda Kızılay'ın kimliğinde önemli bir dönüşümün bu yıllarda yaşandığı söylenebilir. Bu dönemde Kızılay'ın politik eylemlere sıkça sahne olması sonraki dönemde mekâna yapılacak müdahalelerin de zeminini hazırlayacaktır. 1980'ler ekonomik ve siyasal olduğu kadar büyük bir sosyal dönüşümü de beraberinde getirecektir.

1980'lerden Günümüze Gelen Dönüşüm

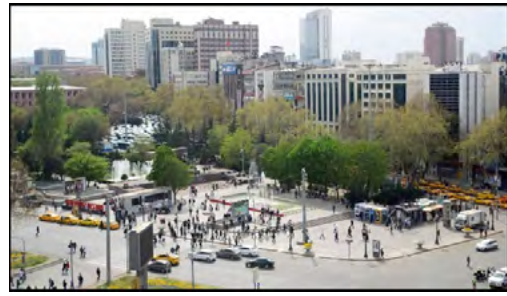
1980'ler, 1970'lerde yaşanan ekonomik krizle birlikte uygulanmaya başlanan neo-liberal ekonomi politikalarının tüm dünyada etkilerinin hissedildiği yıllardır. Bu politikaların etkisiyle, kent mekânı da değişim değeri doğrultusunda yeniden örgütlenmeye ve düzenlenmeye başlamıştır. Kentlerin plansız genişlemesi, ve kitlesel otomobil

kullanımını teşvik eden ulaşım politikaları sonucu kent içindeki yolların genişletilerek yayalara kalan alanların daralması, kamusal mekânların otel, alışveriş merkezi ve benzeri ticari kullanımlara bırakılması bu dönem kentlerde sıkça görülen değişimlerden birini oluşturmaktadır. Ankara’da da benzer değişimler Atatürk Bulvarı, Kızılay Meydanı ve Sakarya üzerinden izlenebilmektedir.

Türkiye, dünyada yaşanan bu ekonomik ve politik gelişmelere ek olarak, 1980’li yıllara 12 Eylül darbesinin siyasal ve toplumsal etkileri ile başlamıştır. Önceki dönemin toplumsal hareketliliğine son veren darbe, bu hareketliliğin en önemli sahnesi ve aracı olan sokağa da müdahale etmiştir. Berman(2009, s.205)’ın, “sokağı öldürmeliyiz” şeklinde betimlediği Haussman ve Paris Bulvarı örneği, Ankara’da 12 Eylül ile birlikte özellikle Kızılay Meydanı ve Atatürk Bulvarı üzerinde net ifadesini bulacaktır. Bununla birlikte, Kızılay’a bugünkü halini veren son dönüşüm ve müdahaleler aslında 1980 öncesi dönemde yavaş yavaş başlamıştır. Bunlar arasında simgesel olarak en önemli olanlardan biri Kızılay Meydanı’na ismini veren Kızılay Binası’nın yıkılmasıdır. 1980’lere gelindiğinde Kızılay Binası, önündeki parkı ile birlikte ortadan kalkmış ve böylece hem meydan daraltılmış hem de kentlilerin kullanabildiği yeşil alanlardan biri yok olmuştur. Güvenpark, otobüs ve dolmuş durakları ile önemli ölçüde daralırken Havuzbaşı kentliler için bir durak ve dinlenme noktası olma özelliğini tamamen yitirmiştir.

Görsel 11: Güvenpark, 1950’ler

Görsel 12: Güvenpark, Günümüz

Artan trafiğe çare bulmak amacıyla Atatürk Bulvarı’nın genişliği 1940’ta 30 metre iken 1980’de 50 metreye çıkarılmış ve böylece yayalara ayrılan alan daralmış, 1985 yılındaki proje ile Kızılay Meydanı ve Güvenpark’ın tarihsel kurgusu ortadan kaldırılmıştır(Batuman, 2009). Kaldırımların ve yeşil refüjün daraltılarak yaya yerine araç trafiğine ağırlık veren mekân düzenlemesine, 1990’lı yıllarda metro duraklarının ve üst geçit ayaklarının kaldırılması işgali de eklenince Bulvar bir gezinti yeri olmaktan artık tamamen çıkmıştır. 1930’lu ve 40’lı yıllarda ağaçlarla dolu olan kaldırımlar daralmış, Bulvar’ın yeşil görünümü de yerini tabela kirliliğine bırakmıştır. Artık Atatürk Bulvarı’nda yürüyüş yapan ‘Yenişehir sakinleri’nden değil ‘yaya trafiği’nden söz edilmektedir.

Görsel 13: Atatürk Bulvarı 1950'ler

Görsel 14: Atatürk Bulvarı, Günümüz

Tüm bu değişim süreci belki en iyi Kızılay Binası ve Parkı üzerinden simgeleştirilebilir. Tarihi binanın ve geniş parkın yerine, estetik açıdan yoğun eleştiriler alan bir yapı inşa edilmiş böylece kamusal kullanıma açık bir yeşil alan alışveriş merkezine çevrilerek kentlilerden alınmış ve tamamen ticari kullanıma bırakılmıştır.

Görsel 15: Tarihi Kızılay Binası, 1950'ler

Görsel 16: Kızılay AVM, Günümüz

Bir zamanlar geniş yeşil alan ve parklarla çevrili olan ve modern vatandaşın gezinti yeri olarak tasarlanan meydan ve çevresi estetikten tamamen yoksun binalar ve araç trafiği ile istila edilerek yerini sadece tüketime yönlendiren bir kent yaşamına bırakmıştır. Kızılay Meydanı da bu haliyle meydan olma özelliğini kaybederek kavşak noktasına dönüşmüştür.

Zafer Meydanı ve Sıhhiye Meydanı'nda da benzer bir dönüşüm yaşanmıştır. Zafer Parkı'nın yeşil alan niteliği zamanla yok olmuş ve yerini dükkanlara ve beton bir zemine bırakmıştır. Görsel 17'de henüz Zafer Çarşısı yapılmadan önce park olarak kullanılabilirdiği hali görülmektedir. Görsel 18'de aynı bölgenin 1970'li yıllarda Zafer Çarşısı ve diğer dükkanlar ile önemli oranda küçüldüğü, oturma alanlarının kaldırılarak işlevsizleştirildiği, parkın yerini yeşil alana bıraktığı izlenebilmektedir. Görsel 19'da ise bu bölge günümüzdeki halindedir, yani artık yeşil alan tamamen yok edilmiş, mağazalara ayrılmış ve herhangi bir sosyal yaşamın mümkün olmadığı beton bir boş alana dönüşmüştür.

Görsel 17: Zafer Meydanı, Park

Görsel 18: Zafer Meydanı, 70'ler

Görsel 19: Zafer Meydanı, Günümüz

Sıhhiye Meydanı da benzer süreçlerden nasibini almış, U dönüşü köprüsü ve metro duraklarıyla parçalanarak yaya hareketini zorlaştırmıştır. Otobüs duraklarının ve araç trafiğinin iyice daralttığı kaldırımlarda yürümek ve karşıdan karşıya geçmek gibi eylemlerin bile iyice zorlaşması bu bölgeyi de sosyal yaşam için imkansız hale getirmiştir. Bu durum sonucunda Sıhhiye Meydanı ve çevresinde, Abdi İpekçi Parkı dışında kamusal yaşama imkan veren bir yer kalmamış, Sıhhiye Meydanı ulaşım ve ticari etkinliklerin bir alanına dönüşmüştür.

Görsel 20: Sıhhiye Meydanı ve Park

Görsel 21: Sıhhiye Meydanı, Günümüz

Tüm bunlara rağmen Kızılay hala kentin önemli bir merkezi olmayı sürdürmektedir. Nüfusun artmasına paralel olarak ekonomik faaliyetlerin yoğunlaşması ve ulaşım ağlarının ağırlıklı merkezi olması, bu bölgedeki insan yoğunluğunu arttıracak ve bunu dengelemek amacıyla Yüksel, İzmir, Sakarya caddeleri ve çevrelerini kapsayan ard alanlar yaya bölgesi haline getirilecektir. Böylece kent merkezinde kentlilere ayrılan sosyal yaşamın yeni alanı buralara doğru kayacaktır. Mekâna yapılan bu müdahale ile bu bölgedeki sosyal yaşamın niteliği de değişecektir.

Yayalaştırma projesinin Sakarya'ya ilk etkisi Sakarya Bira Parkı'nın kapanması ve bir daha açılmaması olmuştur. Fakat kısa ömrüne rağmen Bira Parkı Sakarya'da önemli bir iz bırakmış ve Sakarya'nın bugün hala en çok birahaneleri ve barları ile bilinmesine neden olan dokusunu da belirlemiştir. 1990'lı yıllarda SSK İşhanı'nda yer alan barlar da bir süre Sakarya'daki bar kültürünün bir devamı niteliği taşımış ve oldukça canlı bir dönem yaşanmıştır. Daha sonra burası boşaltılmış ve yakın zaman önce de binaya Çankaya Belediyesi yerleşmiştir; fakat Bira Parkı gibi SSK İşhanı'nın ortamı da Sakarya'ya kimliğini veren ve kentin hafızasına kazınan mekânlardandır. Murat Meriç kendisi ile yapılan bir röportajda, "eski 45'likler hadisesi" olarak adlandırdığı sürecin Sakarya ile SSK İşhanı'nda yer alan barlardan doğduğundan ve buradan müzik piyasasına giren gruplardan söz eder:

Hayat, o yıllarda Sakarya Caddesi'ndeydi. İlk biralar Büyük Express'te içilir, ardından türkü çalan Kavel'e ya da Beer Station'a rock dinlemeye gidilirdi. Pili Bebek, dönemin meşhur grubuydu. Gölge, SSK İşhanı'nda açılan ilk rock bardı. ... Sakarya'nın son demlerinde açılan Limon, Gölge'nin alışkanlığa dönüştüğü dönemde bir nevi gençlik aşısıydı. Replikas, Nekropsi ve Duman, albümsüzken Limon'da verdikleri konserlerle tanındı. Barın memleket müziğine sunduğu grup ise maNga oldu (Çuhadar, 2010).

1980'lere gelindiğinde Kızılay ve Sakarya kültürel merkez olma özelliklerini büyük ölçüde kaybetmiştir. Neo-liberal politikaların ve kar mantığının tarihi, çevreyi ve kültürü yok saydığı ve hiçbir sınır kabul etmeden mekânı dönüştürdüğü bu dönemde, önce Bulvar üzerinde yer alan meşhur Büyük Sinema kapanmış ve yerine Büyük Çarşı açılmış ve kısa zaman sonra da diğer sinemalar kapanmıştır. 1982 yılında Piknik'in bulunduğu bina da işhanı yapılmak üzere yıkılmış, Piknik, Sakarya yaya bölgesindeki İnkılap Sokak'a taşınmış ve bir süre sonra kapanmıştır. 2000'lerde bir alışveriş merkezinde yeniden açılma da eski Ankara'nın ve Yenişehir'in kültürüne ait olan Piknik, AVM kültüründe varlığını sürdürememiş ve 2006'da kapanmıştır. Bugün ise Sakarya'da piknik adını kullanan kimi mekânlara rastlamak mümkündür Sakarya'ya kimliğini veren mekânlardan biri olarak, Piknik bu şekilde de olsa simgesel düzeyde hala yaşamaktadır. 2011 yılında, Şefik Goralı'nın ölümünden bir süre sonra Goralı da Sakarya'ya veda etmiştir. İstanbul'da hala varlığını sürdürse de kentlilerin hafızasında Sakarya ile özdeşleşmiştir Ankara'nın tarihinde farklı bir yere sahiptir. Kısacası Bira Parkı, Piknik ve Goralı gibi Sakarya'nın tarihinde simgeleşmiş mekânlar yeni dönemin ekonomik ve sosyal düzeninde varlığını sürdürememiş fakat kentin hafızasında kalan mekânlardan olmuşlardır.

Son olarak Yenişehir'in tek devlet tiyatrosu olan Yeni Sahne de rant baskısına dayanamayarak büyük tartışmalar eşliğinde kapanmıştır. Türkiye Ormancılar Derneği'ne ait binanın yıkılıp yeniden yapılması sürecinde kamuoyunda süren tüm tepkilere rağmen Dernek, yeni binada tiyatroya da bir yer ayrılması talebini 'maliyetleri

arttıracağı' gerekçesiyle reddetmiş, ekonomik çıkarlar tarihi ve kültürel değerlerin önüne geçmiştir(Demirtaş, 2013). Bu dönemde çok sayıda girişim Yeni Sahne'nin kültürel ve tarihi bir miras olarak değerini anlatmaya çabalamıştır. KORDER'in Yeni Sahne'nin "kültür varlığı olarak tescil edilmesi"⁶ talebi bunlardan biridir ve Yeni Sahne'nin kent içindeki tarihi ve kültürel önemini ortaya koyması açısından önemlidir.

YENİ SAHNE, Ankara Kent belleğinin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu niteliği ile "anı değeri"ne sahiptir. ... bizim geçmişimizle olan bağımızdır. Bunun gibi yapılar, hem kişilerin, hem de kentlerin belleğindeki olayları, mekânlar arasındaki ilişkiyi, belli bir zaman dilimindeki yaşantıyı hatırlatırlar. Böylece, geçmişteki kültür ve kentli olma bilinci, geleceğe aktarılmış olur. Birçok oyuncu ilk oyununu burada oynamış, pek çok oyun ilk defa burada sahnelenmiştir. Ankara'nın kültür yaşamında, 45 yıl boyunca her sezon, Pazartesi hariç her gece, oyuncuların ve seyircilerin bütünleştiği bir odak noktasıdır. YENİ SAHNE, sadece bir tiyatro sahnesi değil, aynı zamanda kent merkezinin yapı taşlarından, Kızılay'ın simgelerinden biridir. (KORDER, 2006)

Yeni Sahne Sakarya'nın kültürel pratiklerin gerçekleştiği bir mekân olmasında da rol oynamıştır ve bu anlamda Sakarya'ya kimliğini veren yerlerden biridir. Özellikle bir kentin ya da semtin tarihinde belirli yer tutan bu yerler, kamusal mekânların kimlik kazanmasında ve kentlinin kentle kurduğu bağda önemli bir rol oynamaktadır. Kentsel mekanların ve kentlilerin kimliklerinin nasıl ilişkilendiği ve birbirine bağlandığı bir Ankara'nın yazdığı satırlarda "kimliklerimizin çalınması" haykırışında ifadesini bulmaktadır:

Orası benim tiyatroya başladığım sahne. turgay erdener'in elimden tutup götürdüğü. aziz nesin'le hasret giderdiğim, rüştü asyalı ile tanıştığım, bana ilk defa şirin diye seslenen gençlik mabedim. insan bir sormaz mı "biz burayı yıkıyoruz, gönlün razı mı, aklın kesiyor mu?" diye. herkese ne oldu böyle? ne zaman bu denli alışık biz kimliklerimizin çalınmasına? ne ara bu kadar tepkisiz olduk duyarsızlığa. (Şirin, 2005)

Yeni Sahne, sadece anılara ait olmanın ötesinde, Sakarya'ya kimliğini veren, Sakarya'nın kullanıcılarının da mekân aracılığıyla kimliklendiği bir yer olarak hem Sakarya'nın hem de kentin tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. Fakat Mimarlar Odası başta olmak üzere yürütülen tüm çabalar yetersiz kalmıştır. Yeni Sahne 29 Ocak 2006'da İspanyol yazar Alejandro Casona'nın kaleme aldığı, Tayfun Orhon'un yönettiği "Ağaçlar Ayakta Ölüyor" isimli eserle Ankaralı izleyicilerine anlamlı bir şekilde veda etmiş ve 28 Haziran 2006 tarihinde de icra yoluyla boşaltılmıştır(Yeni Sahne, 2005). Şehrin merkezindeki en kolay ulaşılabilir tiyatrolardan biri olan Yeni Sahne'nin Sakarya'dan ayrılması tiyatro seyircisinin Sakarya'da vakit geçirme ve buradaki diğer mekânları kullanma oranını da değiştirmiştir.

Kent içinde her şey birbiriyle ilişkilidir ve elbette ki başka gelişmelerle birlikte bu dönemde sanatsal ve kültürel etkinliklerin azalmasıyla çevredeki sahaf ve kitapçıların da eski canlılığını yitirdiği ve sayılarının azaldığını söylemek mümkündür. Böylece Sakarya kültürel etkinliklerin azaldığı, ticari etkinliklerin arttığı ve mekânın aktörlerinin de bu anlamda değiştiği yeni bir kimlik kazanmıştır. Son yıllarda dershanelerin kapanması ve Kızılay'ın kültürel merkez özelliğini kaybetmesiyle kitapçı sayısı da oldukça azalmış ve kalanlar da 1990'lı yıllarda Yüksel-Konur bölgesine kaymıştır. Kısacası 2000'li yıllarda hem Kızılay hem Sakarya kültürel merkez olma özelliklerini kaybederek ağırlıklı olarak tüketim etkinlikleriyle tanımlanabilecek şekilde ticari bir merkeze dönüşmüştür.

6 Koruma ve Restorasyon Uzmanları Derneği (KORDER)'in Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'ne yaptığı 27 Mart 2006 tarihli Yeni Sahne'nin taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilmesini talep eden metni. (KORDER, 2006)

2000'li yıllarda hem Kızılay'ın hem Sakarya'nın eski yapısını kaybetmesi yerel yönetimi de harekete geçirmiş, tekrar canlandırma girişimlerinde bulunulmuştur. Bu kapsamda Çankaya Belediyesi hem Sakarya'yı hem de Zafer Meydanı'nı tekrar bir meydan özelliğine kavuşturmak üzere bir proje önermiştir. Bu proje ile Kızılay'ın kamusal yaşama imkân verecek bir şekilde yeniden düzenlenerek yeniden bir cazibe merkezi olması amaçlanmıştır. Proje kapsamında 6 bin metrekarelik bir alana yerleşmiş olan SSK İşhanı yerine, sadece bin metrekarelik bir kısmının Çankaya Belediyesi'ne ayrılacağı bir yapı düşünülmüş ve geri kalan alanın meydana çevrilmesi planlanmış fakat dönemin Ankara Büyükşehir Belediyesi ile yaşanan anlaşmazlık nedeniyle bu plan hayata geçirilememiştir. Aynı dönemde yerel yönetim çeşitli konserler gibi bazı sanatsal ve kültürel etkinliklere yer vererek, Sakarya'ya kültürel merkez özelliğini yeniden kazandırmaya çalışmışsa da tek başına yeterli olmamıştır. Yakın zaman önce Çankaya Belediyesi SSK İşhanı'na yerleşmiş ve daha sonra bölgede bir çevre düzenlemesine gitmiştir.

Günümüzde Sakarya Caddesi kent merkezindeki trafiğe kapalı alanlardan biri olarak hala sosyal yaşamın önemli alanlarından biridir. Toplu ulaşım güzergâhı açısından da Kızılay'ın bir merkez olması Sakarya'nın kentin geniş bir kesimi tarafından kullanılmasına olanak vermektedir. İzmir Caddesi mağazaların, Yüksel-Konur Yaya Bölgesi ise ağırlıklı olarak kafelerin yoğunlaştığı bir bölge iken Sakarya Caddesi'nde gastronomik faaliyetler yoğunlaşmaktadır. Bugün Sakarya yaya bölgesinde dolaşan birinin çiçekçilerden aktarlara, balıkçılardan kuaförlere çok çeşitli yerleri bir arada görmesi mümkündür. Son dönemde simit, döner, kebab veya hamburger tarzı fast food satan zincirler, 'bazaar' olarak da adlandırılan küçük standlarda farklı ürünlerin birarada satıldığı dükkanlar, mağazalar ve barların sayısı oldukça artmıştır. Orta alanda yer alan çiçekçiler de Sakarya ile özdeşleşmiş unsurlardan biridir; fakat Sakarya dendiğinde ilk akla gelen elbette ki barlar ve meyhanelerdir. Bugün belirli otantik mekânlar yerine karışık unsurların biraradılığı Sakarya'nın genel dokusunu oluşturmaktadır. Farklı kullanıcıların müdavimi olduğu mekânlar olmakla birlikte, Sakarya ile özdeşleşen ve Sakarya'ya kimliğini veren, kentin hafızasında yer edecek mekânların sayısı azdır.

Sonuç

Çalışmada, Sakarya olarak anılan bölgedeki sosyal yaşamın, tarihsel süreç içinde nasıl değişip dönüştüğü, kent merkezindeki değişimlere paralel olarak ve özellikle belirli simgesel mekânlar çerçevesinde ele alınmıştır. Sakarya, başkentin ilk yıllarında konut bölgesi olarak planlanmış olsa da tarihsel süreç içinde ilk planlandığı ve inşa edildiği hali ile kalmamış ve Kızılay'ın mekânsal düzenini değiştiren siyasi, ekonomik ve toplumsal süreçler içinde dönüşmüştür. Sakarya'nın kendine özgü kültürü, simgesel mekânları ve kentlinin bu mekânlarla etkileşimi de bu süreç içinde değişip dönüşmüştür.

Her değişim yeni mekânsal ve sosyal pratikleri beraberinde getirirse de geçmişten tamamen bir kopuş yaşanmaz. Bu nedenle farklı zamanların farklı mekânları, mekânsal pratikleri, çeşitli simgeler, hafızalarda kalan izlenimler, anılar ile birlikte aynı mekân üzerinde eş zamanlı olarak bir arada var olmaya devam eder. Sakarya bölgesi ile ilişki içinde olan kimi simgeselleşmiş mekânlar, kentlilerin kent içindeki sosyal yaşamlarında,

gündelik pratiklerinde çeşitli izler bırakarak hafızalarda ve dolayısıyla anlatılarda yer etmiştir. Gündelik hayatın rutinlerinin bir parçası olan bu mekânlar, tam da bu nedenle gündelik yaşam içinde şekillenir ve gündelik hayat üzerinde de izler bırakırlar. Böylece fiziksel mevcudiyetlerinin ötesine geçerek toplumsal yaşam içinde çeşitli anlamlar kazanırlar. Bu mekânlar hem kentin tarihinde hem de Sakarya'nın bugünkü kimliğinde ve kültüründe çeşitli izler bırakmıştır. Goralı Sandviç ve Piknik günümüzde artık varolmasalar da, benzer isimleri ve tarzları sürdürmeye çalışan yerler bugünkü Sakarya'ya oluşturan en önemli unsurlardan biridir. Bira Parkı kapanmış olsa da bıraktığı iz başka formlarda devam etmektedir;

Sakarya bugün hala iş çıkışı veya okul çıkışı müdavimlerinin uğradığı barlarıyla meşhurdur. Bununla birlikte ticari kullanımların artması ile birlikte yükselen rant nedeniyle Sakarya'nın en çok kültürel merkez özelliği aşınmıştır. Yeni Sahne'nin kapanmasına paralel olarak kitapçıların sayısı da günden güne azalmıştır. Birkaç kitapçı ve kimi zaman karşılaşılabileceğiniz sokak sanatçıları hala varlığını sürdürse de bugün Sakarya kültürel faaliyetlerden çok gastronomik faaliyetlerin yoğunlaştığı bir alan olarak bilinmektedir. Sakarya Yaya Bölgesi olarak adlandırılan alan, araç trafiğine kapalı olmasına rağmen zengin bir sosyal yaşamın izini bu sokaklarda görmek artık mümkün değildir. Sosyal yaşam ağırlıklı olarak Sakarya'ya karakterini veren bar, meyhane ve kafelerde gerçekleşmekte, fakat bu durum kamusal mekânla etkileşimi zayıflatmakta ve oranın kimliğini aşındırmaktadır. "Süreklilik duygusunun kökü mekândadır der" Nora(2006:19). Sürekli değişen bir kentte kentlilerin kentle kurduğu bağın da zayıflaması kaçınılmazdır.

Kaynaklar

Akçura, Tuğrul, (1971). Türkiye Cumhuriyetinin Başkenti Hakkında Monografik Bir Araştırma, Ankara, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları No.16.

Arzkara, (2011). "Zafer Çarşısı", <https://eksisozluk.com/zafer-carsisi--433322>. Erişim Tarihi: 9 Eylül 2019.

Aslanoğlu, İnci, (2001). "1930-1950 Yılları Ankara'sının Eğlence Yaşamı İçinde Gazino Binaları", Y. Yıldırım (der.), Tarih İçinde Ankara II, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.

Atauz, Akın, (2018a). "Dost'un Hikâyesi, I. Bölüm: Zafer Çarşısı" <https://www.lavarla.com/dostun-hikayesi-1-bolum-zafer-carsisi/> Erişim Tarihi: 9 Eylül 2019

Atauz, Akın, (2018b). "Dost'un Hikâyesi, II. Bölüm: Konur Sokak", <https://www.lavarla.com/dostun-hikayesi-2-bolum-konur-sokak/>. Erişim Tarihi: 9 Eylül 2019

Aydın, Suavi, Emiroğlu, K., Türkoğlu, Ö., Özsoy, E.D, (2005). Küçük Asya'nın Bin Yüzü Ankara. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Batuman, Bülent, (2009). Cumhuriyet'in Kamusal Mekânı Olarak Kızılay Meydanı, G.A. Sargın (der.), Ankara'nın Kamusal Yüzleri, İstanbul: İletişim Yayınları, s.41-76.

Bayraktar, Nuray, (2013). “Tarihe Eş Zamanlı Tanıklık: Ulus ve Kızılay Meydanlarının Değişim Süreci”, Ankara Araştırmaları Dergisi 1(1), s. 20-35

Berman, Marshall, (2009). Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor, Ü.Altuğ & B.Peker (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Biryol, Uğur, (2016). Gurbet Pastası: Hemşinliler, Göç ve Pastacılık, İstanbul: İletişim Yayınları

Çınar, Tayfun, (2004). Dünyada Ve Türkiye’de Başkentlik Sorunu, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.

Çuhadar, B. (2010). “Ankara Semalarında Başka Bir İstikbal Mi?”, Radikal Hayat, 6 Aralık 2010, <http://www.radikal.com.tr/hayat/ankara-semalarinda-baska-bir-istikbal-mi-1002363/>. Erişim Tarihi: 9 Eylül 2019

Demirtaş, Ahmet, (2013). “Yok Edilen Tiyarto:Yeni Sahne”, Kebikeç 35, s.243-249

Dinçer, Özgün, (2016). “Sokak Siyasetinin Bir Örneği Olarak Yüksel-Konur Sokaklar”, Ankara Üniversitesi İlef Dergisi, 3(2), 53-77.

Ergir, Yalçın, (2012). “Piknik 2”, http://www.ergir.com/Piknik_2.ht. Erişim Tarihi: 9 Eylül 2019

Ergir, Yalçın, (2011). “Piknik”, <http://www.ergir.com/Piknik.htm> Erişim Tarihi: 9 Eylül 2019

Feyizoğlu, Turan, (1993). Türkiye’de Devrimci Gençlik Hareketleri Tarihi 1960-68, İstanbul: Belge Yayınları.

Geray, Cevat, (2000). Şehirciliğimiz ve Ankara. Türkiye Mühendislik Haberleri. Sayı 409, 10-16.

Güllüoğlu, Nurşen, (2018). “Yenişehir’de Günün Muhtelif Vakti”. <https://zitlarmecmuasi.com/yenisehirde-gunun-muhtelif-vakti> Erişim Tarihi: 9 Eylül 2019

Harvey, David, (1999). Postmodernliğin Durumu - Kültürel Değişimin Kökenleri. S. Savran (Çev). İstanbul: Metis Yayınları

İlkay, Yasemin, (2007). The Political Struggle On And At Public Space: The Case Of Kızılay Square. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

İnandım, Ali, (2017). “Ölü Doğan Çarşı Zafer Çarşısı”, <http://aliinandim.blogspot.com/2017/02/olu-dogan-carsi-zafer-carsisi.html>

İşcen, Yavuz, (2012a). “Ankara’da Meyhane Kültüründen Bir Kesit: Tavukçu, Körfez Ve Kumsal Üçlemesi”, <http://yavuziscen.blogspot.com>. Erişim Tarihi: 9 Eylül 2019

İşcen, Yavuz, (2012b). “1945 Yılından Günümüze Goralı Sandviçleri”, <http://yavuziscen.blogspot.com>. Erişim Tarihi: 9 Eylül 2019

Kabacalı, Alpay, (1992). Türkiye’de Gençlik Hareketleri. İstanbul:Altın Kitaplar Yayınevi.

Karacasu, Biryol, (2015). Ankara Meyhane Rehberi. İstanbul: Overteam Yayınları

Kavasoglu, Servet, (2018), “Efsane bir sandviç lezzeti: Goralı”, <https://beefandfish.com/beef-fish/efsane-bir-sandvic-lezzeti-gorali.html>. Erişim Tarihi: 9 Eylül 2019

KORDER, (2006) <http://www.mimarlarodasiankara.org/index.php?Did=2322>. Erişim Tarihi: 9 Eylül 2019

Küçüktaşdemir, Güliz, (2018). Kentin İç Mekânları: Ankara Belleğinde Pasajlar, (1950-1980). Yayımlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi, Hacettepe Ü. Güzel Sanatlar Enstitüsü. Ankara

Lefebvre, Henri, (1998). Modern Dünyada Gündelik Hayat, I. Gürbüz (çev). İstanbul: Metis Yayınları.

Lefebvre, Henri, (1996). “The Urban In Question”, E. Kofman ve E. Lebas (Ed.), Writings On Cities, NY: Blackwell.

Lefebvre, Henri, (1991). The Production Of Space. D.N.Smith, (çev), NY:Blackwell.

Massey, Doreen, (2002). Space, Place And Gender. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Merrifield, Andy, (2000). “A Socialist in Space” (ed: Mike Crang ve Nigel Thrift) Thinking Space, Routledge, London.

Nora, P. (2006). Hafıza Mekânları, M., E. Özcan (çev.), Ankara: Dost Kitabevi.

Pakel, M. (2020). “Geçmişte Kalan Bir Kitabevi”, <https://3kurus.blog/2020/01/18/gecmiste-kalan-bir-kitabevi/>. Erişim Tarihi 27 Ekim 2020

Sargın, Güven Arif, (2009). Cumhuriyet’in Kamusal Mekânı Olarak Kızılay Meydanı, G.A. Sargın (der.), Ankara’nın Kamusal Yüzleri, İstanbul: İletişim Yayınları, s.41-76.

Şirin, (2005). “Yeni Sahne”, <https://eksisozluk.com/yeni-sahne--227942?p=1>. Erişim Tarihi: 9 Eylül 2019

Tankut, Gönül, (1993). Bir Başkentin İmarı: Ankara 1929-1939. İstanbul: Anahtar Kitaplar.

Tanyer, Turan, (2013). Ankara Kitabevlerine Dair. Ankara Araştırmaları Dergisi 1(1), s.113-129.

Tanyer, Turan, (2011). Ankara’da Yalnız ve Yalnız Süreyya Var. Kebikeç 31, s.233-260.

Uludağ Sözlük ,(2019). <https://galeri.uludagsozluk.com/r/dost-kitabevi-163017/>. Erişim Tarihi: 9 Eylül 2019

Yalım, İnci, (2002), “Toplumsal Belleğin Ulus Meydanı Üzerinden Kurgulanma Çabası”, G.A. Sargın (Ed), Ankara'nın Kamusal Yüzleri, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 157-214

Yeni Sahne. (2005).”Yeni Sahne Ankara'ya Veda Ediyor”, Hürriyet, 5 Aralık, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/yeni-sahne-ankaraya-veda-ediyor-3595565> Erişim Tarihi: 9 Aralık 2019

Görsel Kaynakları: Görsel 1: <https://www.gorali1945.com/goralinin-tarihi/>. Erişim Tarihi: 9 Eylül 2019

Görsel 2: <https://www.instagram.com/antolojiankara/>. Erişim Tarihi 27 Ekim 2020

Görsel 3: http://www.ergir.com/Piknik_2.ht. Erişim Tarihi: 9 Eylül 2019

Görsel 4: http://www.ergir.com/Piknik_2.ht. Erişim Tarihi: 9 Eylül 2019

Görsel 5: <http://www.ergir.com/Piknik.htm> Erişim Tarihi: 9 Eylül 2019

Görsel 6: Demirtaş, Ahmet, (2013). “Yok Edilen Tiyarto:Yeni Sahne”, Kebikeç 35, s.243-249

Görsel 7. <https://3kurus.blog/2020/01/18/gecmiste-kalan-bir-kitabevi/>. Erişim Tarihi 27 Ekim 2020

Görsel 8: <https://www.instagram.com/antolojiankara/>. Erişim Tarihi 27 Ekim 2020

Görsel 9: <https://mutlakaoku.com/yerli-ve-milli-degil-otesi-ankara-birasi-ankaranin-ortasinda-bir-bira-parki/>. Erişim Tarihi: 9 Eylül 2019

Görsel 10: <https://twitter.com/tariharsivi/status/620299053109219328>. Erişim Tarihi: 9 Eylül 2019

Görsel 11: <https://www.instagram.com/antolojiankara/>. Erişim Tarihi: 27 Ekim 2020

Görsel 12: <http://www.mimarlarodasiankara.org/index.php?Did=10489>. Erişim Tarihi: 27 Ekim 2020

Görsel 13: <http://www.eskiturkiye.net/2783/sihhiye-ankara>. Erişim Tarihi: 9 Eylül 2019

Görsel 14: <https://tr.pinterest.com/sturkylmaz0607/ankara/> Erişim Tarihi: 27 Ekim 2020

Görsel 15: <http://gezginmimar-merze.blogspot.com/2013/12/hayatmn-bir-doneminde-ankara.html>. Erişim Tarihi: 27 Ekim 2020

Görsel 16: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ankarada-kizilay-meydani-kavgasi-18529438>. Erişim Tarihi: 27 Ekim 2020

Görsel 17: <http://www.eskiturkiye.net/2783/sihhiye-ankara>. Erişim Tarihi: 9 Eylül 2019

Görsel 18: <https://zitlarmecmuasi.com/30-nisan-ertesini/>. Erişim Tarihi: 27 Ekim 2020

Görsel 19: <http://aliinandim.blogspot.com/2017/02/olu-dogan-carsi-zafer-carsisi.html>

Görsel 20: <https://twitter.com/antolojianskara/status/911546803492999168>. Erişim Tarihi: 27 Ekim 2020

Görsel 21: Sıhhiye Meydanı, Günümüz. Yazarın Arşivi.

Destekleyen Kurum/Kuruluşlar: Herhangi bir kurum/kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.